

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ПРИНЦИП ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІДЕАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сформульоване автором розуміння політичного ідеалу, що конкретизується в його визначенні як "технологічно конструйована система поглядів" потребує більш детального обґрунтування. Щоб дати таке обґрунтування, виникає необхідність проаналізувати деякі об'єктивні чинники розвитку сучасного суспільства. У останні півтора-два десятиліття ми виявилися свідками унікального збігу і переплетення величезних за своїми масштабами явищ і процесів, кожний із яких окремо можна було б назвати епохальною подією з погляду його наслідків для усього світового співтовариства. Це, по-перше, настання якісно нової фази науково-технічного прогресу, що одержала назву інформаційної або телекомунікаційної революції; і, по-друге, простимульована цією фазою зміна соціально-політичних парадигм. Під впливом цих радикальних зрушень найбільшу популярність одержала класифікація: доіндустріальне — індустріальне — постіндустріальне суспільство. В основі цієї класифікації лежить тип суспільного виробництва: сільськогосподарський, промисловий і виробництва інформації. В. Степін пише про традиційну, техногенну і антропогенну цивілізації [1; 2 152-166].

З'явилося визначення "буттєвого", "інструментального", "термінального" типів цивілізації, де перший тип характерний домінантою відтворення наявного існування, другий — домінантою відтворення засобів виробництва, одним із яких виступає і сама людина (звідси інструментальне ставлення до особистості). І третій тип характеризується домінантою цінності самої людини, цільової функції спрямованості суспільного розвитку на усвідомлення і примноження можливостей вільного розвитку людської особистості. Якщо ж в основу класифікації покласти особливості типу культури і регуляції соціальної поведінки людей, то виділяють інші фази цивілізаційного розвитку — традиційне суспільство і суспільство, у якому регуляція соціальної поведінки визначається доцільною ефективністю. Починаючи з 70-х років найбільш модним у загальнотеоретичному аналізі стало поняття постмодерністської фази розвитку людської цивілізації [3].

Перехід, що позначився в найбільш розвинених суспільствах до історичного часу постмодерну змушує по-новому розглянути модернізацію — як ту, що проходила в минулому, так і незавершену для багатьох суспільств донині. Як відзначають російські політологи В. Пантін та В. Лапкін, для усіх них перехід до постмодерну став безпосереднім продовженням руху до сучасності, і обидва процеси зараз переплетені і взаємозалежні [4, 39]. На погляд дисертанта, подібне суміщення "парадигм" розвитку властиво і Україні, модернізація якої, водночас, продовжує виявляти особливості, що відрізняють її від інших. У цьому відношенні український постмодерн — як особливого роду гетерогенність і непевність еволюційних тенденцій, якийсь колаж епох — постає скоріше у вигляді

незавершеного або, принаймні, не класичного модерну, обтяженого наслідками складного і болісного становлення, а також неорганічним і непослідовним характером подолання традиції. Разом з тим, чим необережніше поводження "модернізаторів" з національною традицією, тим імовірніша непередбачена реакція традиціоналізму, або в прямих, або в перетворених формах.

Так в історії багатьох суспільств, що модернізуються, виявляються ознаки своєрідного соціокультурного і політичного циклу, фазами якого є: спалах крайнього модернізму, за яким випливають кризи ідентичності, масової дезорієнтації та маргіналізації значних шарів населення. Як відзначає Б. Єрасов, "самобутність оформляється по відношенню не тільки до "зовнішнього" Заходу, але і до західного початку, що виявляється у власному дуальному середовищі. Це робить її обмеженою, ідеологізованою і спроби її реального здійснення супроводжуються ретроградними поворотами... приводячи нерідко до придушення і винищування своїх культурних шарів, що оголошуються "чужорідними" елементами"[5, 21].

Відомо, що теорія модернізації складалася в 50 - 60-ті роки ХХ ст. як одна з теорій суспільно-історичного розвитку, узгоджених із парадигмою прогресивних змін, обкресленою філософією Нового часу. Під модернізацією як такою розуміються не обов'язково синхронізовані глибинні перетворення в економічній, політичній і ціннісній системах суспільства, що відбуваються внаслідок того, що називають промисловою, демократичною й освітньою революціями. Споконвічно сильною стороною ще далеко не цілком оформленої теорії модернізації був її міждисциплінарний і, у певному сенсі, цілістно-узагальнюючий характер при аналізі структурних змін, що відбуваються в стані переходу від традиційного до сучасного суспільства, специфіка політичних і економічних трансформацій ув'язувалися з проблемами зміни самої людини, його уявлень, орієнтації і засобу взаємодії із собою подібними, а також цінностей [6].

На ранній стадії розробки теорії модернізації її сутнісними ознаками були універсалізм (еволюція суспільства розглядалася як загальний, або універсальний, процес, що має ті самі закономірності й етапи для всіх цивілізацій, країн і народів) і уявлення про лінійно-поступальний характер суспільного розвитку в цілому. У цьому відношенні вона як би сприйняла погляди, що панували в марксистській теорії, на зміну суспільно-економічних формацій (мова йде про певну трактування марксизму, що переважала в 1950 - 1970-ті роки, а не про те, що універсалізм і твердження про лінійність суспільного прогресу іманентно властиві марксизму як такому). Таке уподібнення не було випадковим, оскільки різноманітні теоретико-методологічні версії модернізації багато в чому спочатку формувалися у вигляді відповіді на виклик (нео)марксизму або мимоволі відтворювали деякі риси теорії суспільно-економічних формацій.

Проте незабаром з'ясувалося, що лінійно-поступальна модель модернізації не спроможна аналітично відбити реальні перетворення в суспільствах, що здійснювали перехід від традиційного до сучасного стану в

Латинської Америки, Південно-Східної Азії й інших регіонах світу. Пізніше ця неадекватність лінійно-поступальної моделі підтвердилася і на досвіді країн Східної Європи і республік колишнього СРСР. Накопичений емпіричний матеріал свідчив: процесам політичної модернізації багатьох суспільств, як правило, властиві прискорення й уповільнення, свого роду "хвилі", що специфічним чином їх ритмізують в кожному конкретному випадку. Більш того, як показали дослідження, фази модернізації можуть замінятися фазами контрмодернізації й антимодернізації, що можна визначити як реакцію на неорганічні для політико-культурного розвитку тієї або іншої країни спроби трансформації її політичної системи.

Спроби прямо сформувані політичну систему ліберально-демократичного типу здебільшого не увінчалися успіхом, що спонукало дослідників політичної модернізації відійти від західного варіанту і пристосувати концепцію до специфічних умов перехідних суспільств. У результаті було розроблено кілька нетрадиційних варіантів теорії політичної модернізації.

Передусім слід сказати про авторитарно-прагматичну концепцію, розроблену С. Хантінгтоном і його послідовниками. С. Хантінгтон розробив цілий ряд умов здійснення політичної модернізації в умовах авторитарного підтримання політичної стабільності: поетапна структуризація системи реформ, концентрація реальної влади в руках уряду і компетентність політичного керівництва, послідовність і поступовість у проведенні реформ, створення надійної коаліції реформаторських сил як політичного, так і соціального характеру, врахування часового. Дана концепція стала основою численних авторитарно-елітистських програм політичної модернізації, що досить успішно здійснені в ряді країн (наприклад, у Чилі). На основі аналізу нового емпіричного матеріалу С. Хантінгтон переосмислив свою концепцію, сформулювавши її у вигляді взаємодії трьох основних факторів політичної модернізації — економічного розвитку, соціально-економічної рівності і політичної участі, пріоритетність кожного з яких і визначає характер політичної модернізації.

Своєрідною модифікацією традиційних варіантів політичної модернізації ліберально-демократичного типу стала структурно-функціональна "кризова" модель політичного розвитку (Л. Біндер, Д. Коулмен, М. Вайнер, Л.Пай, С. Верба, Дж.Ла Паломбара). Розглядаючи проблему розвитку в рамках традиційних категорій структурної диференціації, імперативу рівності і можливостей політичної системи, автори "кризової" моделі виходять з того, що будь-яка соціальна система має певний стабільний рівень взаємодії цих компонентів. У процесі політичної модернізації змінюється рівень і характер їх взаємодії, що призводить до "криз" решти відповідних їм параметрів політичної системи — національного самовизначення, політичної участі, авторитетності, проникнення і розподілу ресурсів — детермінованих їх несумісністю один з одним на різних етапах політичної модернізації. В цьому випадку політичний розвиток означає процес розв'язання політичною системою названих криз і набуття нею через пристосування до наслідків криз

нової політичної можливості — успішна інституціоналізація нових зразків інтеграції, політичної участі й розподілу ресурсів, її стабілізація на новому рівні.

Одним із способів змістовного наповнення структурно-функціональних концепцій стала особистісна теорія політичної модернізації (А. Інкельс, Д. Сміт), що розглядає проблему трансформації традиційного суспільства з точки зору соціально-психологічного підходу. В структурно-функціональних концепціях цей підхід ігнорувався на тій підставі, що індивід у перехідному суспільстві є носієм як традиційних, так і сучасних психологічних установок, "традиція" і "сучасність" на особистісному рівні так переплітаються, що стають абсолютно непридатними як аналітичні категорії при аналізі процесу модернізації. Однак емпіричні дослідження показали, що різні аспекти психології особи в процесі модернізації не змінюються хаотично один щодо одного, а змінюється особа в цілому. Точу ключовим елементом процесу модернізації є створення соціальних передумов для виникнення у людей сучасних психологічних установок і орієнтацій, зв'язаних з такими характерними особистісними рисами, як участь в політичному і громадському житті, інформованість, усвідомлення своєї громадської ролі, переважання світських орієнтацій над релігійними тощо.

У цілому концепції модернізації відіграли значну роль у формуванні сучасного світового співтовариства. В їх рамках на прикладі слаборозвинених країн виявлені деякі загальні процеси суспільного розвитку: необхідність розвитку товарного виробництва і ринку як основи "сучасності", демократії, громадянського суспільства і ліберально-демократичної політичної культури, залежність економічного розвитку від політичної системи, культури і соціально-психологічних факторів, глобальна тенденція розвитку від авторитаризму до демократії в умовах завершення процесу індустріалізації, прямий зв'язок між обсягом забезпечення прав і свобод людини і можливостями модернізації суспільства тощо.

Стосовно України, перша серед проблем її політичної модернізації найтісніше, порівняно з іншими, пов'язана з перехідним, кризовим станом українського суспільства, котрий, з одного боку, має «спільні риси з кризою у таких країнах Східної Європи, як Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща», а також за деякими головними ознаками схожа на кризу в Росії. А з іншого боку, перехідний стан українського суспільства має і свої особливості, що характеризуються відсутністю конкуренції, «надзвичайною розбалансованістю і диспропорційністю», а також кадровою кризою, засиллям номенклатури на всіх рівнях, економічною й інституційною залежністю від Росії. З огляду на такий стан українського суспільства, полеміка на тему «Яке суспільство ми будемо?», що точиться не лише у вищих ешелонах влади з самою початку досягнення Україною самостійності, а й серед усіх верств населення, не відповідає сучасним реаліям і потребам. Саме тому однією з найважливіших проблем сучасної політичної модернізації є проблема досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в

суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому.

Тому виникає питання: чи існує зв'язок між політичною модернізацією і зміною природи і значимості політичного ідеалу в цьому якісно новому світі, у якому всі країни і народи виявилися тісно взаємозалежними? Наскільки він глибокий та істотний? Які основні чинники ефективності існування політичного ідеалу в сучасних умовах?

Приступаючи до відповіді на питання про роль модернізації в процесі формування політичного ідеалу, дисертант припускає, що ця роль істотна. Цікавими є з цього приводу думки російського політолога О.С. Панаріна: “Цивілізаційна аналітика допомагає нам оцінити різницю між розвитком як іманентним процесом і модернізацією як різновидом внутрішнього чи зовнішнього колоніалізму. Одна справа — розвиток як саморозвиток. Він збігається з духом ліберальної епохи, з демократією, тому що в цілому відповідає принципу самодіяльності. Чим вільніше розгортається масова громадянська самодіяльність, тим швидше й успішніше відбувається процес розвитку. Зовсім інша справа — модернізація. Вона означає розподіл суспільства на модернізаторів і тих, що модернізуються. Модернізаторська меншість веде за собою, перетворює і перевиховує традиціоналістськи набудоване, “неадаптоване” до духу часу більшість.”

Можна припустити, що подібне перевиховання і здійснюється саме не без допомоги політичного ідеалу, що висувається як засіб для досягнення певного політичного устрою. За словами того ж О. Панаріна, лише “пошуки стабільності можуть вести до спроб (найчастіше несвідомих) декультурації і деінтелектуалізації суспільства, у якого *поступово атрофується почуття ідеалу* (виділене мною.- В.К.) ... Сама орієнтація на Ідеал засуджується як архаїзм, що перешкоджає здоровому практицизму і прагматизму”.

О. Панарін уточнює: “Модернізаторська недовіра у відношенні архаїчної культури більшості пояснює нам, чому настільки часто модернізатори говорять про “несвоєчасність” демократії й уповають на авторитаризм. Цей прийом недовіри до більшості використовували більшовики для розгону демократично обраних Установчих зборів. Подібний же прийом сьогодні використовується для дискредитації вільних виборів у Росії і виправдання сповзання до режиму особистої влади”.

Разом з тим, формування політичного ідеалу пов'язане не тільки безпосередньо з політичною модернізацією, але й з модернізацією, насамперед, технічною. Це припущення засноване на посиленні: щоб бути дійовим, політичний ідеал повинен задовольняти потреби найбільш активних і суттєвих суспільних відносин. Будемо виходити з того, що такі сили, насамперед, необхідно виявити в сфері матеріального виробництва як вирішального чинника суспільного прогресу.

Щодо сучасності, найбільш революційним чинником є автоматизоване технологічне машинне виробництво. Зрозуміло, що потрібно мати на увазі не тільки механічні машинні комплекси, але і комплекси ЕОМ. Потім, потрібно уточнити: чи правильно ми сьогодні сприймаємо такі поняття як “техніка” і

"технологія"? Важливість цього полягає в тому, що адекватне сприйняття даних термінів може послужити своєрідною направляючою в уявленні про політичний ідеал. Технологізм, технократизм не зводиться сьогодні лише до матеріальної основи існування суспільства. Але осмислити цей аспект на політологічному рівні явно недостатньо. У наш час дослідження техніки розвертається в найрізноманітніших напрямках. Техніка показала свою фундаментальну роль в існуванні людини. Античні концепції "техно" мали на увазі не зовсім техніку, у нашому розумінні сутності цього терміна, а мистецтво виробництва речей, що знаходило своє відображення в знаннях, котрі наслідують природі і виступають в якості зразка для розуміння змін у цій природі.

Культурологічні дослідження також показують, що, приміром, в архаїчній культурі знаряддя, спорудження, найпростіші механізми розумілися як такі, у яких присутні духи, що допомагають людині. Техніка і магія в древній культурі збігалися [7, 20-21]. Елементи технологічних знань можна зустріти в досить стародавніх трактатах і не тільки інженерного змісту, наприклад, у філософсько-політичній роботі Платона "Держава". Але, мабуть, найбільш повне уявлення про суть техніки подає нам відомий іспанський філософ Ортега-і-Гассет Х. у книзі "Міркування про техніку". Він пише, що мета техніки — перетворення обставин, що ведуть по можливості до значного скорочення волі випадку, знищенню потреб і зусиль, із якими пов'язане їхнє задоволення [8, 53]. Саме розуміння феномена техніки переусвідомлюється і сьогодні. Те ж стосується в етимологічному плані змісту слова "технологія". Це поняття прийнято ототожнювати з методами опрацювання сировини і матеріалів, засобами перетворення енергії й інформації а також для позначення відповідних "знань про техніку", що тут можуть виражатися у певних інструкціях, кресленнях, правилах експлуатації механізмів тощо. Але вже Дж. Гелбрейт визначає технологію як "систематизоване застосування наукового або інакше організованого знання для вирішення практичних завдань". Його доповнює Д. Белл: "Це використання наукового знання для визначення шляхів виконання справ... засобом репродукування" [9, 14].

Технологія матеріально-речовим способом закріплює в собі перехід живої діяльності і природних сил у предметні форми культури, а мистецтво відбиває цей процес духовно-практичною уявою, висловлюючи його за допомогою "кольору" — у живописі, за допомогою "слова" — у літературі, за допомогою "звуку" — у музиці [9, 164]. Технологію називають сьогодні "четвертою універсальною культурою", що містить у собі переробку технічно значимих якостей і здібностей. Виходить, її необхідно досліджувати в гармонічній зв'язку із суспільним виробництвом, із розвитком людини, його ідеалів, духовно-практичним і пізнавальним освоєнням світу [10]. Таким чином, технологію як науку про способи (у широкому значенні слова) можна трактувати і як науку про один із таких засобів — про систематизоване застосування наукових і інших знань для владних управлінських цілей. Використання сучасних технічних засобів служить вирішенню завдань

керування, що переслідує загальнозначущу позитивну мету — переведення керованої системи в більш високий упорядкований стан.

Яке відношення це має до проблеми формування політичного ідеалу? У тому і справа, що це ж завдання вирішується і за допомогою нормування політичного процесу, за умови, що воно не створить на нього гальмуючої дії. Оскільки об'єкт політичного регулювання — свідомо вольова діяльність людей, керування нею повинно в принципі включати і прагнення запобігти або перебороти небажані уявлення про політику і їхню власну поведінку.

Центральним питанням будь-якого політичного ідеалу є питання про владу. Не торкаючись детально цієї значної теми, потрібно звернути увагу насамперед на ту обставину, що політична влада для підтримки свого існування потребує такого набору політичних технологій, котрі сприяють її утриманню в руках певних соціальних сил. Тому давно вже узвичаїлася і цілком не рідко слух (принаймні, представникам суспільних наук) фраза "технологія здійснення політичної влади" [11, 21-34]. Чи має вона право на існування? Це, по суті, давно вже доведено. Політичний ідеал — це сам по собі один із найбільш яскравих проявів технології здійснення політичної влади, завдяки, насамперед, своїй "робінзонадності" (вид проектного мислення), що завжди є його найважливішим атрибутом, як і елементом пропаганди в будь-якому суспільстві. Досягнення управлінських цілей припускає сьогодні наявність цілого арсеналу соціальних технологій, що влада бере на своє озброєння. Але сама природна функція політики — управління свідомістю і поведінкою легко може переростити в маніпулювання, особливо в тих випадках, коли керування за якимись причинами не може бути досить раціоналізоване (приміром, вирішення складного політичного завдання, що не зовсім ясне і самій владі, виникнення суперечливих і спірних ситуацій, неясність перспектив політичного розвитку, розкол суспільства, низький рівень суспільної самосвідомості тощо). У цьому випадку маніпулювання стає можливим, але тільки в межах, у яких воно не утрачає свого раціонального значення (якщо воно взагалі його має). Не випадкова тому в цій ситуації роль політичного ідеалу, що виявляється в гаслах, штампах, родових культурних стереотипах (ідеї неповторності нації, самобутності її культурних традицій і т.д.). Крім того, маніпулювання припускає певний ступінь довіри суспільства і по суті стимулюється його довірою. За межами припустимого довіра, проте, легко переходить у віру, чи у недовіру, що так само, як і довіра, складає потужний ірраціональний резерв політики, але й утворює при цьому не менш значний потенціал політичного ідеалу. Що цей потенціал не тільки не шкодить політиці, але й охоче використовується владою, не доводиться і говорити. Технологія ж є інструментом, іншими словами, завжди використовується як засіб, знаряддя, для задоволення або вирішення певної потреби влади в тому або іншому політичному ідеалі. З давніх часів подібні технології передавалися від покоління до покоління, зберігалися в найсуворішому секреті, шліфувалися в практиці політичної діяльності, а розкривалися подібні "технологічні рецепти" у край неохоче і скупі.

Так, В. Розін стверджує, що всі найдавніші технології виникли з потреби і спостереження [7, 21]. Ще в Древньому Китаї за 2000 років до нашої ери існувала при імператорі так звана "Палата пісень". Ця державна установа нічого не мала спільного з нашим уявленням про Міністерство культури. Але займалося воно тим, що через своїх добре оплачуваних чиновників і службовців збирало пісні антиурядового змісту, що були популярні в народі. Мелодії особливо популярних пісень-шлягерів, антиурядового змісту, запам'ятовувалися і записувалися цими чиновниками. Потім у "Палаті пісень" на ці популярні мелодії складалися слова прямо протилежного значення, що славили особистість імператора, відображали подяку з боку народу за дії і рішення владних структур. Штатні "співаки", що старанно охоронялися військами, знову направлялися в села, де зігнані люди зобов'язані були слухати і запам'ятовувати їхні улюблені мелодії, але з цілком іншими словами.

У цьому прикладі немає ніякого перебільшення. Суспільна сприйнятливості пісні — властивість, що давно помічена. Вона виступає й в інші моменти історії з різною наочністю, притім у найнесподіваніших формах. Ще у свій час Ф.Енгельс говорив, що пісні минулих революцій за винятком "Марсельєзи", рідко звучать по-революційному в пізніші часи, тому що для того, щоб впливати на маси, вони повинні відбивати і забобони мас того часу. Так, "Марсельєзою Реформації", гімном селянської війни XVI сторіччя був хорал Мартіна Лютера "Господь — наш істинний оплот". У тексті гімнів російських марксистів постійно вплетене те, що прийшло з народницької поезії — мова Священного писання, що доповнюється оборотами з урочистої оди.

Сутність цієї політичної технології сьогодні вже досліджується в наукових та публіцистичних працях [12; 13]. Її суть проста і заснована вона на тому, що не сама по собі теорія "опановує масами", але теорія ідеалізована, присмачена художньою фантазією, що спроможна збудити емоції, спрямовані в річище здійснення якогось ідеалу. А пісня — ідеальний інструмент для цього, особливо пісня політична. Це прекрасно продемонструвала і партія більшовиків на чолі з В. Леніним. Його ідеальна організація мала кращі технології захоплення влади, тому що серед більш 200 партій, що існували в той період у Росії, саме їй удалося захопити владу. Але певним зразком політичної технології, що маловідома і дотепер, є те, що В. Ленін не тільки керував перебігом політичної боротьби, але і "диригував" пісенною політикою. Він вчив які пісні партії потрібні, а які ні. Тільки в 1904-1907 р. партійна преса опублікувала біля 50 революційних пісень тиражем декілька десятків тисяч примірників. За зразки бралися польські гімни "Беснуйтеся, тираны", "Варшавянка". У 1897 році з'явилася "Смело, товарищи, в ногу" тощо.

"Спеціальність" політичної пісні не в тому, щоб вселяти ідеали, а в тому, щоб уселяти безкінечну віру в їхню непогрішність. Слід цілком погодитись із В. Фрумкіним, котрий пише: "Дія цих "символів віри" була глибокою і довготривалою. Образ ідеалу впроваджувався ними в

найінтимніші куточки народної свідомості, мільйони душ переймалися дихотомією любові до майбутнього і ненависті до дійсного..." [12, 160].

Це усього лише один із прикладів політичної технології впливу на суспільну свідомість із метою підтримки віри у певний політичний ідеал і він не вичерпує всього різноманіття політичних технологій. В умовах модернізації суспільства відбувається і своєрідний розвиток політичного ідеалу, тому слід погодитися з В. Горбатенко, що в цілому модернізація технічна має опосередкований, якщо не прямий зв'язок із модернізацією політичною [14, 276], а та вже, в свою чергу, з формуванням політичного ідеалу. Політичний процес удосконалюється засобами сучасної техніки, але до тих меж, за котрими його деперсоналізація, абстрактна природа породжує взаємну відчуженість суспільства і влади і їхні мінливі уявлення одне про одного. Своєрідним буфером, що пом'якшує зіткнення з цією межею і служить політичний ідеал. Без нього неможливе характерне для сучасної політики "просунення управління", його глибина, урахування його віддалених і безпосередніх наслідків, залучення до управління великих мас людей, примноження й ускладнення політичних інститутів. По суті йдеться про нормативний підхід до суспільства, тільки в даному випадку за норму може прийматися суспільний устрій розвинених суспільств, наприклад, наявність і принципова значимість таких інститутів, як політична демократія, економічна свобода, толерантність до культурних і національних розходжень і т.д. [15, 97].

Важливо зазначити, що політична модернізація і технологічний розвиток суспільства привели до перегляду концепції соціальної структури суспільства, насамперед у силу його маргіналізації, що має принципове значення для формування політичного ідеалу [16; 27-36; 17;]. Ще якийсь час тому, представляючи соціальну структуру суспільства, вчені керувалися відомою формулою "2+1" (робітничий клас, колгоспне селянство й інтелігенція). Сьогодні зрозуміло, що вся ця формула виткана з протиріч і непорозумінь і є в більший мірі категорією абстрактного наукового аналізу, застосування котрої зручно в деяких дослідженнях соціальної структури суспільства. На думку англійського соціолога К.Робертса, термін "робітничий клас" має значення усього лише номінального ярлика для розрізнення нижчих прошарків у соціальній ієрархії [18, 18].

Про те ж писав І. Гольденберг: "С упевненістю можна сказати, що жодного з класів, відомих основоположникам марксизму-ленінізму, у радянському суспільстві не існує. Пролетаріат — клас, що продає свою робочу силу в обмін на заробітну плату власникам засобів виробництва. У нас ринок праці відсутній, приватна власність на способи виробництва теж. Селянин — самостійний товаровиробник, що продає на ринку результати своєї праці. У СРСР одноособових селянських господарств товарного типу практично немає, а колгоспи ... здебільшого збиткові, залежать від дотацій, кредитів і, отже, взагалі не мають самостійності" [19, 42]. Подібні по суті думки висловлює і канадський соціолог Портер, котрий пише, що "конструювання категорії класу є лише процесом класифікації, за допомогою

якого окремі предмети, подібні в однім аспекті, групуються з метою опису й аналізу" [20, 9]. Цікавий парадокс: з одного боку, вся історія людства, за винятком її найтемніших періодів, показує нам зростання розмаїтості відносин, соціальних груп, способів життя й ідеалів. Але, з іншого боку, досить ефективною була по-своєму (із погляду підтримки моноліту суспільства і віри в сформований політичний ідеал, звісно) ця винайдена Й. Сталіним модель соціальної структури колишнього радянського суспільства — "2+1".

Даною формулою тривалий час удавалося сховати за уявною однорідністю соціальних груп досить різку і зростаючу стратифікацію суспільства. І коли незабаром мова йшла про практично однорідне суспільство, то й ідеали в цьому суспільстві теж були практично єдині. Почуття і думки індукувались ззовні, але суб'єктивно і щиро вони сприймалися індивідумом як його власні. "Несамостійне мислення особливо сприйнятливим до ідеологізованого впливу соціуму", — підтверджують П. Бергер і Т. Лукман [21, 21-23] і з цим складно не погодитися. Саме воно стає отим ґрунтом, на якому споруджується каркас бажаного для влади політичного ідеалу, бурхливо розвивається масова безумність, мистецьки і штучно утворювана владою, особливо в умовах тоталітарного режиму. Створюється і відповідна правова ідеологія, що яскраво висвітлено у науковому дослідженні колективу українських вчених за редакцією О.М. Мироненка та І.Б. Усенка [22]. Недарма Е. Кассіер називав служителів політики "священиками нової, цілком ірраціональної і загадкової релігії" [23, 60]. Коли політик сьогодні пропагує цю свою релігію, то змушений діяти винятково методично. Кожний його крок повинен бути ретельно підготовлений і вивірений. А ХХ сторіччю, як епосі технічної цивілізації, призначено було створити і нову техніку конструювання політичного ідеалу.

Сьогодні він може створюватися точно так як і будь-яка сучасна зброя як, приміром, тектонічна, і точно так прораховуватися з погляду ефективності його застосування в той або інший відповідальний політичний момент. І коли справа стосується саме того, то до політичного ідеалу можна пред'явити і конкретні вимоги: за умови, якщо індивід не має своїх принципів ціннісної орієнтації, то він повинен підпорядковуватися йому цілком у тому сенсі, що альтернативних варіантів політичного ідеалу існувати не повинно. Лише в цьому випадку індивід беззастережно стає жертвою певної політики (або політика) без серйозного опору. Технологія покликана прискорювати всі реакції в суспільній свідомості і надавати дії політичного ідеалу максимальну ефективність. Якщо політичний ідеал і дозволено було трактувати раніше як результат несвідомої діяльності, як продукт вільної гри уяви, то тут він виникає відповідно до певного плану.

Нові політичні ідеали сьогодні, принаймні ті, що можна виявити в масовому порядку, не виникають спонтанно. Вони не осіняють людину раптово, хоча зовнішньо, можливо, воно так і виглядає. Тут мова йде, в остаточному підсумку, про дуже тонкі конструкції — про духовний і психологічний стан людині, що може привести до створення певного,

бажаного політичного ідеалу, або ж до пасивного прийняття такого ідеалу, що нав'язується людині владою ззовні. У цьому випадку політичний ідеал являє собою ні що інше, як артефакт (тобто штучне утворення), він спеціально "виготовляється" владою і при цьому використовується нею для досягнення певних задумів і цілей.

Тому цікава й інша сторона питання: чому і коли виникає необхідність у створенні подібних технологій і на чому засновується механізм їх створення? Упереджуючи деякий аналіз цієї проблеми в данім підрозділі, треба зазначити, що формулювання загального результату теоретичних пошуків у цьому напрямку, на погляд автора, сумнівів не викликає: подальша можливість певних політичних сил знаходитися при владі прямо пропорційна технологіям конструювання та підтримки такого політичного ідеалу, в якому зацікавлені правлячі політичні сили. І можна підтвердити це десятками прикладів із прадавньої, нової і новітньої політичної історії. Що ж стосується другої частини питання: на чому засновується механізм створення деяких технологій, то тут потребують свого розгляду інші аспекти.

Технологія "виготовлення" і здійснення політичного ідеалу, як зазначалося, пов'язана з практичною діяльністю політичної влади (можна в цьому випадку також говорити про так звані "чисті" технології здійснення політичної влади: позиціонуванні, прийомах підняття або зниження іміджу політика, діяльності груп тиску, насадженні стереотипів мислення, тактиці раціональної і нераціональної аргументації тощо). Безперечно, у цьому відношенні в політиці багато чого може змінюватися досить швидко, але в плані охоронної функції політичного ідеалу, в котрому зацікавлена влада, досить помітний один шлях: символічне заміщення, причому таким засобом, що здатний покликати в інше майбутнє з воскреслого старого минулого.

Скажімо, відсутність прямого родинного зв'язку між керманічами-спадкоємцями (наприклад, такої як Кім Ір Сен — Кім Чан Ір), підкріплюється двома істотними структурними прийомами. Перший — "єдності в двох особах". Наприклад, "Сталін — це Ленін сьогодні", причому тут можна відзначити й ідентичність фактів із біографії, що мають символічний зміст і стають кліше: "гідний приймач", "учень і соратник", найближчий сподвижник", "великий продовжувач" тощо. [24, 1,3,7,9]. Другий прийом — "фіксація устояного благоденства", що застосовується для періоду досить тривалого перебування при владі того або іншого політичного лідера. Синтезатором-виразником "суспільної думки" у цьому випадку служать слова типу "наш дорогий і улюблений..." (Л. Брежнєв), або — "сонце нації" (Кім Ір Сен), "великий керманіч" (Мао) тощо. У цьому випадку загальний політичний спадкоємний фон із необхідністю підтримується гаслами, наприклад, "справа Леніна живе і перемагає", "вірною дорогою йдете, товариші!" (СРСР), "наслідування принципам чучхе" (КНДР), революції "трьох червоних стягів" (КНР). Приміром, добре відомо, яка роль належала так званому "німецькому вітанню", без якого не можна було зробити і кроку в повсякденному житті. Вигук "Хайль Гітлер!" — замінив давно відоме вітання "Слава Ісусу Христу!" З історії релігії відомо, що вітання є

елементарним проявом набожності і його заміна (у даному випадку ім'ям Гітлера) мало трояке значення: по-перше, тому, чиє ім'я промовлялося, бажали блага при кожній зустрічі. Він ставав немов би персоніфікатором колективних сподівань, синтезуючим носієм усіх благ і енергій, що містилися в індивідах, об'єднаних загальним благопобажанням. По-друге, це побажання адресувалося не тільки Гітлерові, але і кожному зустрічному з тим, щоб "здоров'я" Гітлера перебувало і на ньому.

Нарешті, по-третє, дане вітання означало, що зробивший його (принаймні ззовні) поділяє ідеал того устрою, що пов'язаний із згаданою особою. А функція зовнішнього зберігання символіки, що просуває суспільство вперед [25, 17] є основна для політичного ідеалу взагалі. У цьому напрямку "розумна" політична влада намагається діяти методично, оперативно й успішно. Кожний політичний акт має свій специфічний ритуал, що особливо наочно виявлявся саме в тоталітарній державі і який для окремого індивіда був не тільки невідворотний, але і суворий.

Наприклад, демонстрації перед трибунами представників влади: вони здійснювалися в обов'язково-примусовому порядку для індивідів, котрі ззовні виказували свою схильність до існуючого суспільного ладу (і не так важливо було, що внутрішньо людина була просто налаштована на свято і використовувала акт демонстрації лише як привід для зустрічі зі своїми друзями і близькими). Головне, вона демонструвала свою прихильність до політичної влади. Кожний суспільний прошарок, стать і вік мали свої ритуали і відмова хоча б від одного з них погрожувала неприємністю (наприклад, не носіння піонерської краватки або комсомольського значка, не цитування в "потрібний" момент матеріалів чергового з'їзду КПРС, чи висловлень Генсека тощо). Кожний крок у кар'єрі партійного чи комсомольського функціонера вимагав дотримання особливого ритуалу, незалежно від того, яку оцінку мала в особистій свідомості певна марксистська догма або марксистська ідеологія в цілому. Ефект цих ритуалів у плані підтримки певного політичного ідеалу був очевидний. З одного боку, здійснювалося магічне дійство, тобто зміна соціального статусу за допомогою виголошення заповітних слів, а з другого боку, ніщо так не породжувало пасивність індивіда, не притуплювало спроможність його судження і критичну рефлексію, як постійне й одноманітне відтворення тих самих ритуалів.

Це підводить ще до однієї важливої основи. В описуванні політичних ідеалів, що вироблені історією, не враховувалася одна істотна ознака. У тоталітарних державах, наприклад, політичні лідери брали на себе чіткі виконавчі функції, тобто обіцяли розв'язати всі соціальні проблеми, і в силу особистих властивостей подавали своє правління як абсолютний метод реалізації ними ж висунутого політичного ідеалу. Нинішній адміністративний істеблішмент вже не може використати цю техніку влади, проте не може виробити й нової, яка б виходила за межі інерції й апаратного прагматизму. Річ у тім, що зазвичай для здійснення влади необхідна ціла мережа стабільних структур, тобто структур, які функціонують без упину

У більшості випадків політичні лідери завжди в цілому були орієнтовані на досягнення матеріальних результатів. Звичайним матеріалом, яким вони користувалися, були люди, а засобом, що найбільш часто вони застосовували, — примус. З моральної точки зору примус завжди оцінюється негативно, навіть у тих випадках, коли він єдиний засіб для політика, наприклад, у контактах із людьми, що допомагають йому завойовувати й утримувати владу. Але за цих умов ніхто не цікавився почуттями і думками людей. У сьогоdnішніх же умовах при наявності того ж "матеріалу", застосовується метод інший: не санкціонування або заборона яких-небудь дій, а зміна внутрішнього стану людей.

Але тут необхідно додати одну суттєву деталь, що ріднить сучасного політика з чаклуном в умовах примітивного суспільства. Справа в тому, що останній виконував ще одну генеральну функцію — провісника майбутнього і волі богів. Так, в Античному світі, приміром, жодне важливе політичне рішення, не кажучи про військові баталії, не починалися без пророкування. У цьому значенні сучасне політичне життя повернулося до цих форм, але їхня своєрідна інтерпретація саме й укладена в конструюванні того або іншого політичного ідеалу з футуролого-функцією (типу: "Теперішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі!"). Це не просто новий витончений метод гадання, в основі якого, як правило, лежить омана. А справа в тому, що вона тонко ховається за завісою збудженої уяви й у відомому значенні є великою технологічною оманою, на якій будуються не тільки політичні відносини, але і каркас певного політичного ідеалу.

На своєрідний альянс ідеалу і неправди у свій час звертав увагу ще Ф. Ніцше, котрий заявляв: "Моє ремесло ... не скидати ідолів — так називаю я "ідеал". У тій мірі, у який видумали світ ідеальний, відняли в реальності її цінність, її значення, її істинність... неправда ідеалу була дотепер прокльоном, що тяжів над реальністю..." [26, 694]. Але сьогодні політики прекрасно знають: великими масами людей набагато легше управляти силою уяви, ніж завідомою неправдою, а тим більше грубою фізичною силою. Вони прекрасно використовують це знання. Тому сучасний політик намагається стати не тільки проповідником певного політичного ідеалу, але і чимось на зразок привселюдного провісника майбутнього, що стає невід'ємним елементом у соціотехніці керування. Більш того, можна сказати, що від нього народні маси підсвідомо чекають цього пророкування. І як би політичний лідер не ішов від цього, якщо він хоче утримати владу, то він змушений, навіть приречений стати футурологом. Здається, довіра народних мас України до своїх політичних лідерів утрачається саме в зв'язку з відсутністю в останніх цієї яскраво вираженої функції. Інша справа, що це може мати для політика фатальне значення, тому що будь-яке наукове пророкування не є точним й у більшості випадків втілюється у форму омани, що усе одно має місце. Цілком неупереджене звертання до цього явища дозволяє визначити такий парадокс: дрібна неправда політиків (наприклад, багатократна обіцянка своєчасної виплати зарплати різноманітним прошаркам населення тощо) у більшій мірі є згубною для їхнього авторитету, ніж неправда велика.

А хто зуміє визначити питому вагу омани в політиці для підтримки конкретного політичного ідеалу? На це питання точної відповіді не існує, хоча останнім часом з'явився ряд публікацій у яких робиться всебічна спроба розгляду цієї проблеми [27; 28; 29; 30]. Особливо вразлива моральна оцінка політики, що завжди таїть нав'язані або добровільні помилки. Наскільки ілюзорними можуть бути ці оцінки, свідчать прямо протилежні судження про моральність політичної дії і його творців, запропонована ними самими і їх суспільним оточенням, а також моральна переоцінка політичних подій і лідерів "постфактум" за плином часу і зі зміною обставин і поглядів на минуле. Звичайно, відразу можна прийняти позицію, що моральність політики в принципі не повинна знати меж. Неважко уявити собі, скільки помилок і ілюзій породжують такого роду оцінки відносин між владою і суспільством.

Цікаво, що ще в 1780 році Берлінська Академія за вимогою Фрідріха II у якості конкурсної висунула таку тему: "Чи корисно для народу обманювати його, вводячи в оману, або залишаючи при помилкових уявленнях?" Із 33-х робіт, що були допущені до конкурсу, 20 містили однозначно негативну відповідь на питання, котра була запропонована темою. Премію ж одержала праця, автор якої, Фредерік Костільон, свою позитивну відповідь супроводив такими застереженнями: з огляду на існуючий моральний і культурний рівень народу, обман його або ж залишення його в неведенні щодо намірів, цілей і учинків владу імущих є морально правильним за умови, що дійсно служить причиною його щастя [28, 94].

Цей парадоксальний психологічний чинник необхідно враховувати при його конструюванні і при оцінці реальних політичних явищ, коли політики, що прагнуть до влади у своїх передвиборних програмах малюють певний політичний ідеал, де бажане видається за дійсне, але прийшовши до влади, найчастіше на основі довіри народу, відразу забувають про свої "програмні політичні ідеали". Більш того, до парадоксальності цього моменту можна віднести ту обставину, що сьогодні набагато менше уваги приділяється відповідності політичних програм тим ідеологічним цілям, із котрими ці програми пов'язані, зате чітко прослідковуються механізми прийняття рішень.

Американські виборці, наприклад, двічі надавали підтримку Р. Рейганові, незважаючи на те, що проголошені ним програми були внутрішньо суперечливі, та й із фінансової точки зору нереальні. Кар'єра політика, діяльність якого багато хто може зв'язати з утіленням політичного ідеалу, сьогодні не залежить від обов'язкового виконання програми, висунутої ним у ході передвиборної боротьби за владу. Вона залежить від застосовуваної ним техніки інформації, дискусії і навіювання, від його здатності викликати довіру у виборців [31, 130-135]. Тобто, певний елемент омани в політичних шоу народні маси сприймають як належне. Погодимось з І. Бусигіною: "політик спрощує і змінює світ відповідно до власних понять чи уявлень про те, якими вони повинні були б бути, якщо ілюзії вже загублені, а їхня втрата ще турбує" [32, 152]. Про специфіку мовної практики

політиків зробив тонке зауваження й С. Зимовець: “Вільні статистичні вибірки політичних виступів вказують на мовну надмірність у 95-99%. Цікаво, що це відповідає відсотку надмірності при олігофренії (у стані слабкості), де резонерство носить терапевтично- компенсаторний характер” [33, 24]. З цієї причини проблема політичної істини і політичної омани не може розглядатися ні в рамках аристотелівської, ні в рамках релятивістської концепцій істинності. Зауважимо, що проблема залежності постмодернізму від зазначеної мовної практики може бути особливим предметом дослідження. У цьому випадку ідеал-провісник, висунутий політиком, сприймається індивідами як форма напівусвідомленої самоомани. У одних випадках вона може грати для особистості політика дуже позитивну роль, а в інших випадках — негативну. У цьому зв'язку цікаво зауваження авторів одного з фундаментальних досліджень історичного розвитку України, котрі відзначають, що “ ... у нашій системі є присутнім традиційний бюрократичний елемент — адміністрація. Але їй не вистачає харизматичного елемента — політичних керівників, керівників партії, що у боротьбі набували б необхідні якості, без яких не може обійтися державний діяч. Як-от — рішучості, сміливості, ініціативності, здатності викликати до себе довіру і домогтися підпорядкування”. Сьогодні підвищений попит на політичних лідерів в Україні призвів до того, що у їх ролі часто-густо опиняються “політкустари” з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, що, власне, відбиває, як і будь-яке суспільне явище, нестабільність процесів усередині країни [34, 53]. До того ж з'ясувалося, що, як правило, програють ті політики, у відношенні яких є явно виражені й обґрунтовані підозри в тому, що вони сховали інформацію про існування альтернативних програм, про свою мету і гадані труднощі по їх реалізації, а також деякі “делікатні” факти особистого життя.

З іншого боку, не повертаються до влади ті з них, про які стало відомо, що вони використовували техніку вселяння і впливи, що вважаються у виборців як маніпуляторські. Можливо, більшість тих, хто побоюється стати жертвою маніпуляції і потребують правди від політики в реалізації висунутих ідеалів, узагалі не прагнули б до цієї правди, якби об'єктами маніпуляторських дій були не вони самі, а їхні, скажімо, вороги? Приміром, жителі Утопії — ідеальної країни Томаса Мора — рятувалися від зовнішньої погрози прибігаючи до підкупу, інтриги і омани і лише таким способом уникали війн.

Сьогодні, коли від сконструйованого владою політичного ідеалу потрібна насамперед здібність викликати до себе довіру, проблема підтримки цієї довіри набуває особливого значення. А соціальна дійсність настільки складна, що зрозуміти її буває досить важко. Тому на шляху реалізації політичного ідеалу можливо й умовчування фактів і введення в оману людей, що вірять у даний ідеал, щодо тих важливих політичних обставин, котрі впливають на ті або інші рішення. Навряд чи можна вирішити, чи зросте при цьому небезпека прорахунків і оманутих сподівань. Одне лише варто попутно підкреслити з усією впевненістю: так або інакше ідеал, що

нав'язується політикою, безсумнівно морально пофарбований, а застосування заборонених прийомів робить цю пофарбованість особливо інтенсивною. Якщо ми можемо говорити про позитивний чи негативний політичний ідеал (який орієнтує політику або ж дискредитує її), то відповідними будуть і моральні оцінки. Усвідомлення цього призводить людину до того, що одним із головних його відчуттів у даний час можна назвати відчуття страху перед цілком анонімною силою, а ще більше — безсиллям сучасної держави розв'язати його проблеми (такий справжній характер і нашої української держави). Людина намагається протистояти цьому безсиллю, ідентифікуючи свій політичний ідеал або з особистістю політика, або з тієї або іншою політичною партією.

У цих умовах, мабуть, найважливішим чинником став ріст претензій на участь у керуванні державою, викликаний цією і багатьма іншими причинами. Структура апарата держави вступила в протиріччя з цими претензіями і прагне відіпхнути від політики величезні маси людей, але таким чином, щоб певна видимість їхньої участі залишилася. Головною сполучною ланкою між цими явищами є висування такого політичного ідеалу, що був би прийнятний і для влади, і для основної маси людей. Одним із важливих об'єктивних основ, на погляд дисертанта, що є базою для конструювання цієї "видимості їхньої участі" і певного політичного ідеалу, варто вважати технологію квазіполітики. Насамперед її можна трактувати як кваліфікацію державної влади в ролі сутнісного визначальника політики і винесення за ці межі споконвічного конфлікту між розумом і дійсністю. Для цього, по-перше, культивуються буцім-то загальні форми участі громадян у політиці: вибори, референдуми й інші одиничні політичні акти за допомогою котрих людей прилучають до політичної сфери. Квазіполітика в принципі охоплює всю сферу зв'язків держави із суспільством і всі типи політичного мислення в силу більшого або меншого ототожнення загальних інтересів з історичними і політичними формами їхнього існування. По-друге, стосовно формування політичного ідеалу, вся справа в тому, що якщо політичні функції існують у рамках продиктованих форм, то індивіди з необхідністю змушені керуватися в даних актах абстрактними критеріями. Люди звичайно не аналізують ту важливу обставину, що політичні форми соціального буття заготовлені до їхнього народження. Отже індивіди ніяк не можуть брати участь у створенні державних форм. Ці останні існують поза волею і свідомістю індивідів. Індивід може лише вибирати, керуючись щодо них своїм політичним ідеалом (якщо він у нього є). І якщо він у цілому сприймає проведену в суспільстві політику правлячих сил і їхній політичний ідеал, то індивід може одержати свою частку влади: стати партійним або державним діячем, членом державної машини тощо. У свою чергу, влада розподіляється серед індивідів, виходячи з багатьох критеріальних засад. Сюди можна включити самостійність волі індивіда, знання змісту і форм політичних рішень, нарешті, фізичну природу людини тощо.

Але державні інтереси, як правило, завжди домінували над інтересами окремої особистості і, скільки б ми не говорили про пріоритет особистості, як

показало дослідження еволюції політичного ідеалу, поки ще в жодній державі протягом усієї історії не вдалося зробити це співвідношення зворотним. Щоб його змінити таким чином, необхідно, певне, усунути всі розходження і конфлікти між загальними інтересами людей і державою. Цього також не вдавалося зробити ще нікому, хоча від Платона і Аристотеля до останніх виборів у Верховну раду України (та й не тільки України) проводиться ідея про те, що індивід обов'язково повинен брати участь у державних справах. А що означають "загальні інтереси"? Адже в реальній дійсності всі види державного устрою завжди пов'язані з абстрактними і конкретними характеристиками особистості. Відразу виникає й інше питання — що вважати абстрактним і що конкретним в індивіді? Якщо до складу абстрактних характеристик людини включити, приміром, походження, характер, національність, соціальний і фаховий статуси то, як відзначає В. Макаренко, — "що здається нам найбільше конкретним і навколо чого обертається, по суті справи, увесь корпус історичної і політичної публіцистики і науки, є найбільш абстрактним. Дані характеристики разом із соціальними формами утворюють основу відчужених, ірраціональних, перетворених форм соціально-історичного буття" [35, 33].

Все це можна вважати важливою основою для можливості конструювання владою такого політичного ідеалу, який би її задовольняв і забезпечував її утримання в суспільстві.

Тут необхідно враховувати важливість появи такого чинника, що може стати на тільки новою концептуальною основою для подальших теоретичних досліджень, але і мати прямий вихід у політичну практику в корені змінюючи уявлення про майбутнє в плані політичного ідеалу. Справа в тому, що на певному етапі практичної реалізації даної політики і розвитку суспільної свідомості, вищезгадана пізнавальна установка може з'єднатися ідеалом антиетатичним, що не тотожний ні ідеї державності, ні реально існуючим державам, ні засобам розподілу в них влади і функцій, ні державним політичним теоріям. Він просто стає небезпечним для держави, адже вона завжди претендувала на вираз загальних інтересів. Водночас, проблема методологічної обґрунтованості подібного ідеалу вже є темою спеціальних наукових досліджень [36; 37; 38]. І от із цієї причини конструювання державною владою певного політичного ідеалу як особливого носія загальних інтересів є необхідністю. Але якщо політичні зміни нав'язуються суспільству окремою правлячою партією, авторитарною особистістю, що стоїть у влади, то вони є квазіполітичними, тобто вступають у конфлікт із духовною творчістю окремих індивідів. Якщо в громадському житті панує необхідність, то прогрес не може бути принципом соціального розвитку, оскільки між прогресом і державними формами соціального устрою постійно існує конфлікт. Його можна тимчасово усунути в суспільстві лише постійно нав'язуючи йому певні моделі політичного ідеалу, що перманентно і спадкоємно містять у собі вирішення подібного конфлікту. Але звідси випливає, що всі ідеали державної перебудови суспільства за ліберальними,

консервативними, фашистськими, соціалістичними, націоналістичними і іншими засадами доводиться визнавати квазіполітичними.

Плюралізм політичних ідеалів ХХ сторіччя показав, що політика як і раніше далека від того, щоб стати позитивною, а тим більше точною наукою. У політиці дотепер немає твердого і надійного ґрунту. І коли невеличкі групи намагаються нав'язати свої інтереси і свої технологічно створені політичні ідеали цілим націям і всій системі політичних відносин у цілому, то на короткий час вони можуть процвітати і навіть можуть домогтися триумфу.

На цьому зрізі можна зробити висновки про духовні засади політичного ідеалу в умовах модернізації суспільства. "Конструювання" політичного ідеалу немислимо сьогодні без урахування технологізації мислення у всіх основних формах суспільної свідомості. Якщо раніше вважалося, що престижною формою представлення того або іншого різновиду суспільної свідомості була наука, то тепер у якості даної форми виступає технологія. Суспільна свідомість настільки заражена практицизмом, що вимагає не просто наукового пояснення, а технологічного виконання висунутого ідеалу, інакше в нього просто ніхто не повірить. У межах цієї цивілізації, — писав французький соціолог Ж. Еллюль, — людина позбавляється своєї індивідуальності й особистої свободи. Його поведінка і внутрішній світ перетворюються в пасивний об'єкт технічної маніпуляції. Відбувається знецінювання соціальних цілей і ідеалів. Ідеали свободи і розвитку особистості зображуються в якості ідеологічних ілюзій, створених розвитком техніки. Замість зв'язків між людьми техніка створює свої зв'язки, погляди на світ, що формують стандартне, одноманітне відношення до реальності [39, 133].

Інша основа пов'язана з методологією нав'язування людям системи вірувань і ідеалів, що, як передбачається, повинні стати для них рятівними. Сам принцип, зрозуміло, не новий і характерний не тільки для нашого часу. Але сьогодні є новими ті аргументи, якими намагаються їх виправдати. З'явилася усталена тенденція вважати, що справжню свободу думки сьогодні досить складно визначити, тому що в умовах модернізації суспільства думки і смаки мас формуються пропагандою, рекламою, іншими чинниками, що неминуче змушують людське мислення немов би рухатися по уторованих тропях. Тому ідеали людей видається можливим формувати виходячи з зазначених чинників і направляти в бажане річище.

До духовних засад плюралізму політичних ідеалів в умовах модернізації суспільства слід віднести певний соціально-психологічний момент: чим вище рівень здатності і рівень освіти особистості, до чого з необхідністю веде сам технологічний розвиток суспільства, тим більш різко виявляється різниця в поглядах людей і тим менше шансів, що вони одностайно приймуть якийсь єдиний політичний ідеал. Крім того, свідомість людського індивіда, його психіка в цілому самі по собі не носять наукового характеру. Звідси логічно випливає те, що єдиний політичний ідеал може бути сформований лише в тих сферах, де домінує більш низький моральний і інтелектуальний рівень. Це, звичайно, не означає, що в більшості людей

низький моральний рівень, а лише те, що найбільш значне угруповання людей із дуже схожими цінностями неминуче складається з осіб невисокого рівня. З іншого боку, тільки люди, що утворюють "масу" у найобразливішому сенсі слова, зуміють підкріпити свої ідеали чисельністю.

Омана, квазіполітика й інші засади можуть здійснювати своєрідний синтез будь-яких політичних ідеалів, не тільки вироблених історією, але й утворюваних безпосередньо. Але, ймовірно, що усе це може відбуватися недовго. Варто визнати, що не дивлячись ні на що, існує логіка соціального життя, існують певні закони і люди зобов'язані навчитися підпорядковуватися цим законам соціального життя, перед тим, як намагатися створювати їх на підставі висунутих ідеалів.

Отже, з проведеного дослідження в даному розділі випливає:

По-перше, соціальні (у тому числі і політичні) цінності є системоутворюючими чинниками конструювання політичного ідеалу у свідомості індивіда. Цінності виявляють себе у формі ідеалів особистості, соціальних спільностей різного рівня, включаючи і людство в цілому. Тільки розуміння цінності як ідеалу, що виводить за межі існуючої дійсності, дозволяє зрозуміти не тільки надіндивідуальний характер цієї цінності, але також надособистісний характер цінностей, що дозволяє їм виконувати і функцію вищого критерію для орієнтації в існуючій дійсності, і опори для самовизначення особистості. Отже, основною формою, у якій функціонують цінності — є ідеал. Із зміною політичних відносин, як правило, відбувається і переоцінка цінностей: багато чого з того, що вважалося абсолютним і непорушним, знецінюється, і навпаки, нові паростки суспільного буття породжують нові ціннісні ідеали.

По-друге, загальнолюдські і національно-традиційні цінності виконують цілком різні функції. Перші визначають моральні і правові норми відносин людей на рівні абстрактних характеристик. Тут людина подана як "людина взагалі", тому дані цінності позбавлені емоційного змісту. Національно-традиційні цінності завжди мають яскраво виражене емоційне забарвлення. Ця остання обставина є свідченням того, що функцією національно-традиційного є функція стимулююча і творча. Абстрактні ідеали людини навряд чи просунуть суспільство до творчості самотніх соціальних форм життя, пошуку найбільш доцільних у даних умовах форм політичної діяльності. Тому лише національно-традиційні цінності можуть претендувати на висунування змістовного політичного ідеалу, основи якого і можна побачити частіше усього в історії, культурі, традиціях.

По-третьє, людина, поза залежністю від її морального, інтелектуального, емоційного стану, її статусу в суспільстві, завжди має свій ідеал як вищий взірець, згідно з яким вона будує своє життя. Доти, доки людина існує, вона вимушена займатися становленням своєї особистості, що неможливо без наявності і вибору ідеалу. Ідеал є тим чинником, що, насамперед, виділяє людину як таку зі світу фауни.

По-четверте, виходячи з критерію чіткості в уявленні про ідеал, можливо виділити наступні групи людей: 1) люди, що складають духовну

еліту суспільства, тобто, інтелігенція; 2) звичайні люди — не без здібностей і талантів, найчастіше сумлінні трударі, спроможні відігравати певну соціальну роль у суспільстві, що володіють розвиненим почуттям відповідальності; 3) занепалі люди (сьогоденний термін — маргінали) — злочинці, бомжі тощо. Сам по собі політичний ідеал — це плід досить високого теоретичного аналізу. Він може виникнути лише в людей, що володіють певною політичною культурою, які схильні до критичної рефлексії і саморефлексії.

По-п'яте, аналіз механізму вибору політичного ідеалу також показав, що в критичні моменти соціальної дійсності політичний ідеал повертається в реальність у редуکتивній формі "персоніфікатора колективних надій". Тяга до сильного лідера виникає, як правило, тоді, коли колективні надії на зміну становища суспільства до кращого іншими засобами не дають необхідних результатів. І в тих випадках, коли колективна надія втілюється в конкретному лідері, він частково служить реальним утіленням цього редуکتивного політичного ідеалу.

По-шосте, нові політичні ідеали сьогодні, принаймні ті, що можна виявити в масовому порядку, не виникають спонтанно. Вони можуть конструюватися і нав'язуватися владою. У цьому випадку політичний ідеал являє собою ні що інше, як артефакт (тобто штучне утворення), він спеціально "виготовляється" владою і при цьому використовується нею для досягнення певних задумів і цілей. "Конструювання" політичного ідеалу немислимо сьогодні без урахування технологізації мислення у всіх основних формах суспільної свідомості. Якщо раніше вважалося, що престижною формою представлення того або іншого різновиду суспільної свідомості була наука, то тепер у якості даної форми виступає технологія. Суспільна свідомість настільки заражена практицизмом, що вимагає не просто наукового пояснення, а технологічного виконання висунутого ідеалу, інакше в нього просто ніхто не повірить. Тому ідеали людей видається можливим формувати виходячи з певних чинників і направляти в бажане річище.

Література

1. Степин В.С. Идеалы и нормы в динамике научного поиска // Идеалы и нормы научного исследования.- Минск,1981.
2. Степин В. С. От классической к постклассической науке (изменение оснований и ценностных ориентаций // Ценностные аспекты развития науки.-М.,1990.
3. Jamson F. Postmodernism or the Cultural of late Capitalism and the Politics of Social theory, Society and Spase.-1987.-N5.
4. Пантин В., Лапкин В. Волны политической модернизации в истории России // Полис.- 1998.- № 2.
5. Ерасов Б.С. Теоретические аспекты цивилизационного подхода к "третьему миру" // Восток.- 1991.- № 4.
6. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я.С. Дробкин, Н.П. Комолова.- М., 1996.- 540 с.

7. Розин В.М. Философия техники и культурно-исторические реконструкции развития техники // Вопросы философии.-1996.-N3.
8. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о технике // Вопросы философии.- 1993.- N10.
9. Князев В.Н. Человек и технология.-К.,1990.
10. Тарасенко Н.Ф. Природа, технология, культура: философско-мировоззренческий анализ.-К.,1985.-256 с.
11. Давыдов Ю.Н. Тоталитаризм и техника: власть техники и технология власти // Полис.- 1991.-N4.
12. Фрумкин В. Технология убеждения. Заметки о политической песне // Общественные науки.-1990.-N2.
13. Щербинина Н.Г. «Герой» воспетый. Политологический анализ песен о Сталине // Полис.- 1998.- №6.
14. Горбатенко В.П. Політична модернізація // Політологія /Бабкіна О.В., Горбатенко В.П.-К.,1998.
15. Сейтов А. Проблемы управления в XXI веке: по материалам Римского клуба // ОНС.- 1992.-N4.
16. Панфилова Т. Прогрессивность того или иного класса -- понятие относительное // Обществ.науки.-1990. -N5.
17. Стариков Е. "Угрожает" ли нам появление "среднего класса"? // Знамя.-1990.-N10.
18. Roberts K. The working class.- London, 1977.
19. Гольденберг И.А. Классовая сущность "симбиоза" // Социс.-1991.-N1.
20. Porter G. The vertical mosaic.- Toronto, 1977.
21. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности.-М.,1995.
22. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / за ред. О.М. Мироненка, І.Б. Усенка.- К., 2001.- 220 с.
23. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Вестник Московского университета.-Серия 7: Философия.-1997.-N 2.
24. Великий вождь и учитель Коммунистической партии и советского народа: К 70-летию со дня рождения И.В. Сталина. - М.,1949.

25. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячью лицами.-К.,1997.

26. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла // Соч. в двух томах.- Т.2. - М.: Мысль,1990.

27. Гусейнович Г.Ч. Ложь как состояние сознания // Вопросы философии.-1989.-N11.

28. Запасник С. Ложь в политике // Философские науки.- 1991.-N8.

29. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики // Вопросы социологии.- 1992.-Т.1.-N1.

30. Свинцов В.И. Полуправда // Вопросы философии.-1990.-N6.

31. Шелекасова Н.П. Бессознательные аспекты имиджа политического лидера // Полис.- 2000.

32. Бусыгина И.М. Политик-интерпретатор и его слово // Полис.- 2000.- №2.

33. Зимовец С. Молчание Герасима: психоаналитические и философские эссе о русской культуре.- М., 1996.

34. Наумкіна С., Чемякова С. Політичне лідерство як суспільне явище // Нова політика.- 2000.-№2.
35. Макаренко В.П. Феномен "квазиполітики" и проблема политических объектов // Вестник Московского Университета.- Сер.12: Политические науки.-1998.-N2.
36. Панарин А.С. Философия политики. - М.,1996.
37. Чешков М.А. Государственность как атрибут цивилизации: кризис, угасание или возрождение? // МЭиМО.- 1993.-N1.
38. Шевцова Л.Ф. Дилеммы посткоммунистического общества // Полис.-1996.- N5.
39. Ellul G. The technological society.-New York,1964.